

ХАРКІВСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ МУЗЕЙ ІМЕНІ М. Ф. СУМЦОВА

МІХЕЄВСЬКІ ЧИТАННЯ

Випуск 2

ХАРКІВ
МАЙДАН
2021

Відповідальні редактори

В. С. Аксьонова, канд. іст. наук
В. В. Колода, канд. іст. наук
В. В. Скирда, канд. іст. наук

Редакційна колегія

Н. В. Аксьонова, канд. іст. наук, доц.; *Ю. В. Буйнов*, канд. іст. наук;
С. В. Д’ячков, канд. іст. наук, проф.; *С. М. Куделко*, докт. іст. наук, проф.;
С. І. Посохов, докт. іст. наук, проф.; *О. М. Сошнікова*, канд. філософ. наук

Рецензенти

І. С. Кедун, канд. іст. наук, доц.
М. В. Любичев, докт. іст. наук, проф.
О. Б. Супруненко, канд. іст. наук, доц.

Рекомендовано до друку Науко-методичною радою
Харківського історичного музею імені М. Ф. Сумцова
(протокол № 6 від 13.05.2021 р.)

ПЛАТФОРМА
ГРОМАДЯНСЬКИХ СИЛ

*Випуск здійснено за сприяння
громадянської спілки «Платформа гро-
мадянських сил 22 лютого»*

Інформаційна підтримка:

**СПРАВЖНЯ
ВАРТА**

*Інтернет-портал
Справжня варта*

KHARKIV TODAY

INFORMATION AGENCY

*Інформаційне агентство
Kharkiv Today*

В оформленні першої сторінки обкладинки використано фото з могильника поблизу Верхнього Салтова, розкопки 2009 р. Фото *В. С. Аксьонова*.

М 69 *Міхеєвські читання*. Харків: Майдан, 2021, вип. 2, 108 с.

ISBN 966-978-372-748-6 (серія)

ISBN 978-966-372-834-6 (випуск)

До збірника статей «Міхеєвські читання» (випуск 2) увійшли наукові праці до-свідчених і молодих археологів, що плідно працюють над вивченням салтівської археологічної культури, і які в різний спосіб продовжують напрямки польових і те-оретичних досліджень до розробки яких у свій час мав відношення видатний хар-ківський археолог, професор, засновник харківської школи хозарознавства Володи-мир Кузьмич Міхеєв (1937—2008 рр.). Переважна більшість статей — розширені доповіді міжнародного польового семінару, що відбувся у Харкові 18—20 вересня 2020 р. на базі Історико-археологічного заповідника «Верхній Салтів», котрий був присвячений 120-річчю початку досліджень салтівської археологічної культури в Ук-раїні. У збірнику викладені і проаналізовані новітні польові дослідження салтівської археології та висвітлені теоретичні напрацювання з актуальних проблем хозароз-навства.

Видання може зацікавити не тільки вчених, істориків, археологів — фахівців з вивчення салтово-маяцької (салтівської) археологічної культури та історії Хозарії, але й студентів, краєзнавців, людей, не байдужих до найдавнішого минулого рід-ного краю.

УДК 904(477.54)“07/09”

НОВІ МАТЕРІАЛИ ЩОДО ПОХОВАЛЬНОГО ОБРЯДУ РАНЬОСЕРЕДНЬОВІЧНОГО АЛАНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ВЕРХНЬОГО САЛТОВА

У польовому сезоні 2020 р. на четвертій ділянці ранньосередньовічного Верхньо-Салтівського могильника зусиллями співробітників відділу археології Харківського історичного музею імені М. Ф. Сумцова з допомогою студентів історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна досліджено три поховальні комплекси: катакомби № 158, 160 та поховальну камеру катакомби № 160. В усіх досліджених комплексах кістяки похованих людей несли сліди навмисної руйнації здійсненої у данину. Ще в недалекому минулому до подібних поховань застосовувався вираз «могила пограбована», що апіорі знижувало археологічне значення об'єкту, ступінь довіри до джерела, і, внаслідок цього, його інформативність (Кузьмин 1991, с. 146). Проте, в останній час певна кількість вчених зазначила, що так звані «пограбовані могили» дають цінний матеріал, який при певному підході надає відомості, що стосуються не тільки поховального обряду, але й характеризують інші обрядові дії та ритуали, що розкривають релігійно-світоглядні уявлення населення, яке залишило ці поховання (Кузьмин 1991, с. 147). З цієї точки зору великий інтерес викликають катакомбні поховання № 160 і 158.

Катакомба № 160 складалася з дромосу довжиною 5,0 м, орієнтованого по схилу Нетечінського яру (азимут 90°), та поховальної камери, підлога якої була зафіксована на глибині 3,0 м від рівня сучасної поверхні. У східному краю дромосу, що розташовувався вище по схилу яру, фіксувався хід повторного проникнення до поховальної камери розміром 2,0 × 0,8 м, який на рівні розчистки мав у плані краплеподібну форму. Заповнення ходу повторного проникнення до поховальної камери відрізнялося від первинного заповнення дромосу своєю структурою та кольором: воно було шаруватим. Шари чистої материкової глини світло-коричневого кольору чергувалися із шарами глини, яка була перемішана з більшою чи меншою кількістю

чорнозему, через що їх колір варіювався від світло-сірого до чорного. Дно ходу повторного проникнення до камери мало нахил у бік дальньої торцевої стінки дромосу, де знаходився вхід до самої камери. Фіксувався він за тонким (близько 1 см) прошарку твердого ґрунту темно-коричневого кольору. У шарах заповнення повторного проникнення до поховальної камери, які мали темно-сірий та чорний колір, на різних глибинах зустрічалися окремі кістки людського скелету: сім фрагментів ребер; фаланга пальця ноги; одна ліктьова та дві променеві кістки рук; фрагмент тазової кістки; дві плечові кістки; дві стегнові кістки; нижня щелепа; череп. При цьому у верхніх шарах заповнення були знайдені кістки грудної клітини, нижче — кістки рук; ще нижче — довгі кістки ніг людини в супроводі великого фрагменту придонної частини середньовічної амфори, а на самому дні ходу — череп людини з відокремленої від нього нижньою щелепою.

У поховальну камеру вів вхід-коридорчик, який було зроблено у східній торцевій стінці дромосу. В плані він мав форму прямокутника розміром 0,48 × 0,4 м із заокругленими верхніми кутами. Його дно знаходилося на одному рівні з дном дромосу (2,75 м на глибині від рівня сучасної поверхні). Глибина входу становила 0,3 м. Він вів у поперечну по відношенню до дромосу поховальну камеру. Підлога камери в плані мала форму прямокутника із заокругленими кутами. Довжина камери становила 1,68 м, максимальна ширина 1,37 м, висота на момент відкриття 1,54 м. Підлога камери була коритоподібною, через що найбільша глибина камери фіксувалася вздовж її центральної вісі (0,25 м), тоді як біля входу та біля дальньої торцевої стінки глибина камери не перевищувала 0,2 м.

Людські кістки у поховальній камері були зафіксовані на двох рівнях. На шарі чистої материкової глини завтовшки 0,1—0,12 м, що перекивав підлогу камери, знаходилися рештки дорослого чоловіка (рис. 1: 1). Кістяк

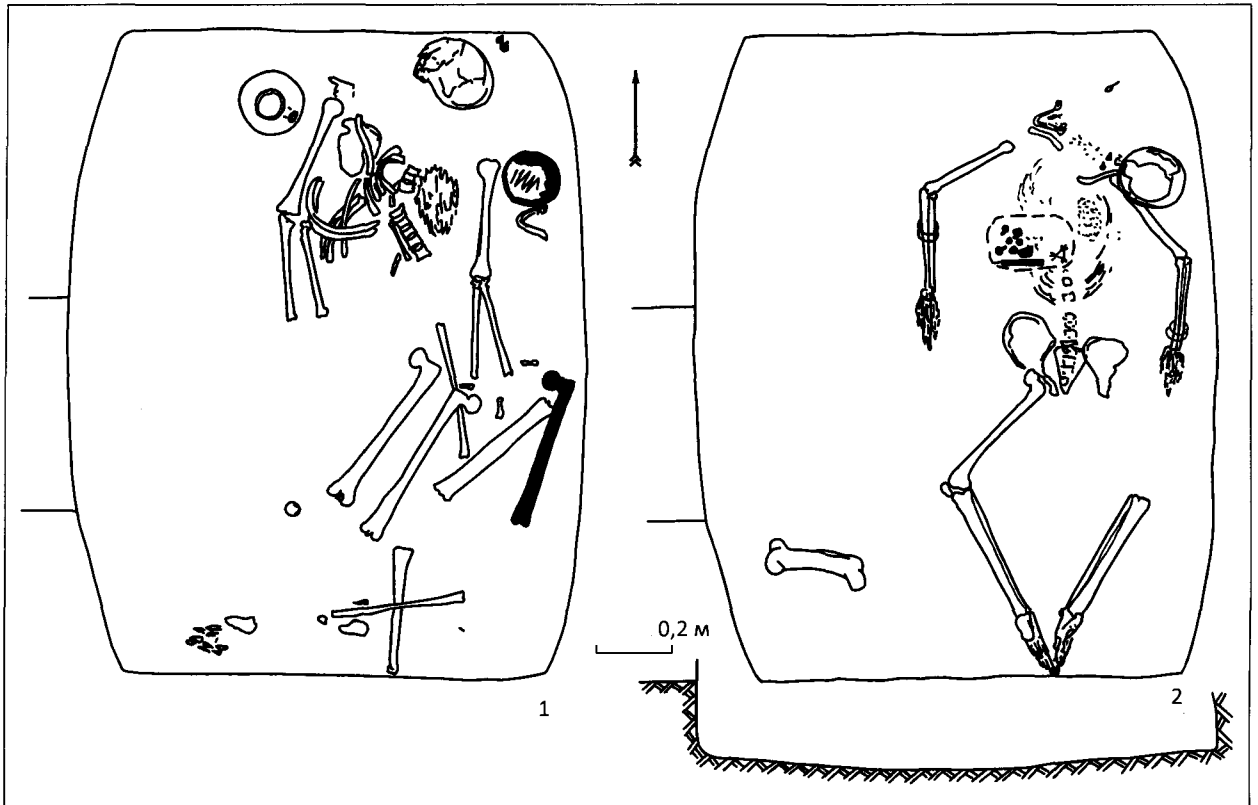

Рис. 1. План поховальної камери катакомби № 160: 1 — положення залишків людей на відмітці +0,1—0,12 м від підлоги камери (чорний колір позначає кістки жінки); 2 — залишки жінки на підлозі камери

Рис. 1. План погребальної камери катакомби № 160: 1 — положение останков людей на отметке +0,1—0,12 м от пола камеры (черным цветом выделены кости женщины); 2 — останки женщины на полу камеры

Fig. 1. Plan of the burial chamber of catacomb No. 160: 1 — the position of human remains at the elevation of +0.1—0.12 m from the floor of the chamber (the bones of a woman are highlighted in black); 2 — the remains of a woman on the floor of the chamber

чоловіка мав сліди навмисної руйнації, яка відбулася у давнину: тазові кістки були відсутні; кістки обох ніг були зміщені у бік дальньої торцевої та лівої бокової стінок камери; грудна клітина зруйнована; череп відкинуто до лівої бокової стінки та було розвернуто до неї лицевим відділом; перевернута нижня щелепа знаходилася за 0,3 м від черепа біля дальньої торцевої стінки камери. Анатомічний порядок зберегли лише довгі кістки обох рук небіжчика. Біля плечового суглобу правої руки чоловіка стояв салтівський кухоль з відбитою у давнину ручкою та пошкодженими вінцями. На ступнях ніг чоловіка були зафіксовані не чисельні металеві деталі від ремінців взуття, а за черепом людини були знайдені два бронзові литі бубонці.

На цьому ж рівні були знайдені кістки ще однієї людини — дорослої жінки. Її череп, без нижньої щелепи, лежав біля дальньої торцевої стінки та був розвернутий лицевим відділом у лівий дальній кут камери. В 0,45 м на південь від черепа, вздовж дальньої тор-

цевої стінки камери лежала стегнова кістка лівої ноги жінки (рис. 1: 1). Інші кістки скелету дорослої жінки знаходилися на підлозі камери під шаром чистої материкової глини та зберігали свій анатомічний порядок. Кістяк жінки розташовувався вздовж дальньої торцевої стінки камери (рис. 1: 2). За кістками, які залишилися лежати на своїх первинних місцях видно, що небіжчицю було покладено на спину, головою вліво від входу до камери, із зігнутими вгору колінами. Зігнуті у ліктях під тупим кутом руки жінки були злегка відведені у бік. Поховальний інвентар, який супроводжував небіжчицю, розташовувався на своїх первинних місцях. У районі початкового розташування черепа жінки були знайдені сережки з рухомою привіскою з металу білого кольору. У районі шиї був зафіксований розсип бісеру та не чисельні скляні намистини. У лівій частині грудної клітини жінки, на рівні середини плечової кістки руки, розташовувався конгломерат з багатосекційних скляних намистин сріблястого кольо-

ру. У районі правої частини грудної клітини жінки була виявлена пляма органіки темно-коричневого кольору, в середині якого знаходилась «рогата» пряжка. Саме тут лежали: черешковий ніж у дерев'яних піхвах; підвіска-амулет з пташиними голівками; бронзова штампована туалетна скринька; десяток бронзових дротяних спіралеподібних пронизок; три великі скляні намистини з вічками; чотирнадцять багатосекційних намистин золтаво кольору зі скла. На кістках передпліччя обох рук жінки знаходилося по два бронзових дровових браслети. На середньому пальці лівої руки жінки був надітий бронзовий перстень з пласким щитком, а на безіменному пальці цієї ж руки — бронзовий перстень зі вставкою, виготовленою зі скляної бусини з вічком. На ступнях ніг жінки знаходилися фрагменти шкіряних ремінців з бронзовою пряжкою, які були прикрашені штампованими бронзовими бляшками. Небіжчицю супроводжувала жертвна їжа у вигляді трубчастої кістки від великої рогатої худоби. Кістка лежала у правому ближньому куті поховальної камери.

Розташування людських решток та інвентарю дозволяють реконструювати послідовність дій, які були здійснені у цьому поховальному комплексі. На нашу думку, спочатку у камері було здійснено одиночне поховання. На підлогу камери було покладено тіло померлої жінки у супроводі жертвної їжі. Завдяки тому що довжина камери не відповідала зросту небіжчиці, тілу надали відповідну позу (положення) — вклали на спину із зігнутими у колінах ногами, звернутими до гори, про що свідчить розташування кісток стоп ніг померлої жінки. З руйнацією м'яких тканин, кістки ніг небіжчиці розійшлися та впали «ромбом», при цьому стегнова кістка лівої ноги жінки виявилася опертою на дальню торцеву стінку камери. Після цього відбувся незначний обвал склепіння камери, в наслідок якого рештки жінки були перекриті шаром чистої материкової глини завтовшки 0,1—0,12 м. Після цього до поховальної камери одночасно, або з незначним проміжком у часі, були покладені тіла ще двох небіжчиків — дорослого чоловіка та підлітка. Тіло чоловіка біло покладено у випростаному положенні на спині головою

вліво від входу, вздовж центральної вісі поховальної камери. Тіло померлого підлітка, вірогідно, розташовувалося паралельно тілу чоловіка, ближче до входу у камеру. Мабуть, при проведенні цих поховань, родичами померлих з шаруглини, що перекиривав первинне поховання, були вилучені стегнова кістка лівої ноги та череп жінки, бо вони виступали над поверхнею ґрунту. Витягти їх, мабуть, не представляло особливих труднощів, бо м'які тканини та зв'язки були остаточно зруйновані. Вилучені кістки жіночого скелету були кинуті біля дальньої торцевої стінки камери, а на вільне місце були покладені тіла нових небіжчиків. При цьому, людей, які потрапили до поховальної камери з метою вкладання тіл померлих, зовсім не цікавили речі, що знаходилися при раніш похованій у камері жінки. Ще через якийсь час до поховальної камери було здійснено нове навмисне проникнення, в наслідок якого кістяк похованого чоловіка було зруйновано, а рештки підлітка були вилучені з поховальної камери та були кинуті в заповнення ходу повторного проникнення до поховальної камери. Під час цих дій з поховальної камери були вилучені речі (окрім керамічного кухля), які супроводжували померлих чоловіка та підлітка; про це свідчить той факт, що на деяких їх кістках збереглися сліди присутності бронзових речей у вигляді окислів.

Таким чином, ситуація у камері катакомбі № 160 відповідає поховальній традиції, яка існувала у аланського населення, яке залишило ранньосередньовічний катакомбний могильник біля с. Верхній Салтів (Аксёнов 2018) та підтверджує, що земляні катакомби використовувалися аланським населенням салтівської культури Подонців'я як для подинних, так і для колективних поховань (Аксёнов 2018, с. 47, табл. 5; Афанасьев 1993, с. 84, табл. 27; Плетнева 1989, с. 183). При цьому при колективних захороненнях, поховальна камера не обов'язково наповнювалася тілами померлих людей одноразово, але і поступово, через певний проміжок часу, інколи доволі тривалий (2—3 роки), протягом якого м'які тканини та сухожилля раніше покладених до поховальної камери небіжчиків вже піддалися природному руйнуванню. Випадки, коли різночасові захо-

нення у поховальній камері були розділені шаром чистої материкової глини — склепінням камери, яке впало на долівку, зустрічалися на цьому некрополі неодноразово (Аксёнов 2011, с. 11, рис. 3; Аксёнов 2016, с. 107, рис. 2: 1; 4: 1).

Не менш показовою є картина, що була зафіксована у катакомбі № 158, в дромосі якої також був виявлений хід повторного проникнення до поховальної камери. Загальна довжина дромосу становила 5,2 м, а глибина — 3,2 м від рівня сучасної поверхні (азимут 114°). Пляма ходу повторного проникнення до поховальної камери на рівні зачистки мала краплеподібну форму. Її розміри 2,56 × 0,9 м. Заповнення ходу повторного проникнення до поховальної камери було шаруватим, а його дно фіксувалося за шаром щільного, твердого ґрунту темно-коричневого кольору завтовшки 1 см, який йшов похило з поверхні у напрямку східної торцевої стінки дромосу. У торцевій стінці дромосу фіксувалася пляма входу до камери розміром 0,6 × 0,47 м. Пляма в плані мала аркоподібну форму. Вхід до камери був заповнений ґрунтом темно-коричневого кольору та містив дрібні грудочки черноземи. Особливістю заповнення входу до камери було те, що на висоті 0,2—0,22 м від його дна у ньому добре простежувався прошарок чистої материкової глини завтовшки 2—4 см, який розділяв заповнення по вертикалі на дві окремі частини. Цей прошарок чистої материкової глини вказує, що до камери, після проведення поховання навмисне проникали у давнину як мінімум два рази. Це знайшло своє підтвердження у тій ситуації, яка біла зафіксована нами у поховальній камері.

Поховальна камера поперечна по відношенню до дромосу. Вона мала в плані форму овалу розміром 2,2 × 1,64 м. Підлога камери знаходилася на 0,2 м нижче дна входу, що вів до неї. На підлозі камери були знайдені рештки трьох людей — чоловіка, жінки та дитини 5—7 років. Кістяки усіх трьох людей несли сліди навмисної руйнації, що була здійснена у давнину (рис. 2). За кістками скелетів, які залишилися на своїх первинних місцях було встановлено, що тіла небіжчиків були покладені у випростаному положенні на спині головою вліво від входу.

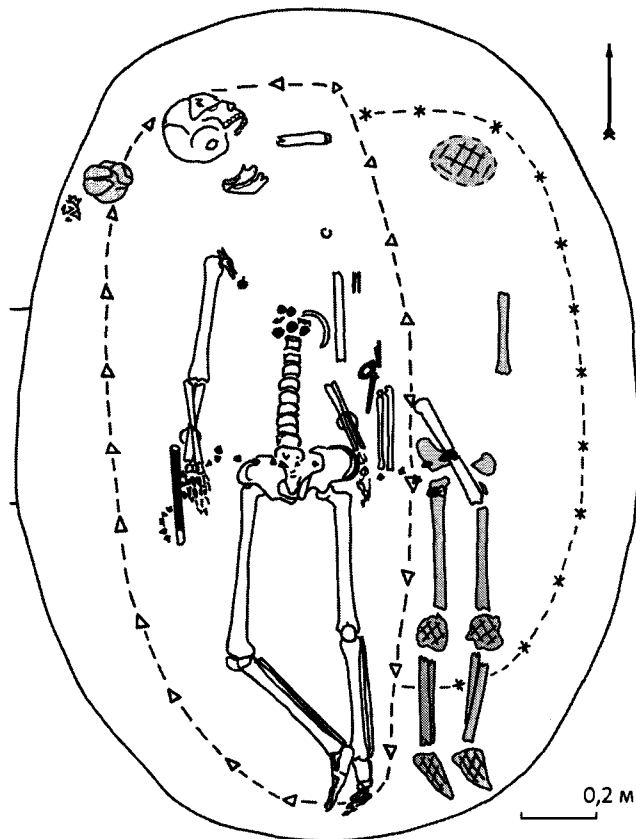

Рис. 2. План поховальної камери катакомби № 158

Рис. 2. План погребальної камери катакомби № 158

Fig. 2. Plan of the burial chamber of catacomb No. 158

Нами представляється наступна послідовність здійснення обрядових дій у цій поховальній камері. Спочатку до камери було покладено тіло померлої дорослої жінки. Воно було розміщено вздовж дальньої торцевої стінки камери на підсипці з деревного вугілля, товщина якої на момент дослідження не перевищувала 1 см. Підсипка з деревного вугілля була доволі щільна. Вона фіксувалася під верхньою частиною кістяка похованої жінки та закінчувалася трохи нижче її колінних суглобів. Стан збереження кісток поганий (череп, кістки грудної клітини, хребет, тазові кістки, колінні суглоби, ступні обох ніг — перетворилися на порох). На своїх первинних місцях залишилися лежати довгі кістки ніг, довгі кістки правої руки та плечова кістка лівої руки похованої жінки. У районі грудної клітини небіжчиці біли зафіксовано намисто зі скла та сердоліку, в районі тазу — бронзовий гудзик-дзеркальце та дві пряжки-гудзика із стінки раковини морського молюску. Ймовірно, одночасно з тілом жінки до камери було покладено тіло померлої дитини, яке розташували паралель-

но небіжчиці, ближче до входу. На момент дослідження розвал черепа дитини знаходився у лівому ближньому куті камери. Тут же була знайдена шкаралупа від яйця — залишки жертвної їжі, яка доволі часто супроводжувала саме дитячі поховання (Аксёнов 1999, с. 138). З похованням дитини пов'язані: арабська монета, яка була перетворена у нашивку; два бронзових дротяних браслети (один з яких знаходився на кістках передпліччя правої руки); великий штампований бронзовий гудзик; п'ять бронзових дрових пронизок спіралеподібної форми; п'ять бронзових литих бубонців; велика кам'яна бусина дископодібної форми; дископодібна бусина зі стінки амфори; дрібна скляна бусина із вічками; бусина кулястої форми зі скла фіолетового кольору; три фрагменти скляної перекрученої палички; конкреція у вигляді подвоєних кульок. Усі ці речі були знайдені на підлозі камери поряд с тілом померлої жінки на рівні її тулуба під кісткою дорослого чоловіка. Тіло дорослого чоловіка було покладено на підсипку з деревного вугілля завтовшки 2—2,5 см.

Ця підсипка з деревного вугілля мала форму овалу розміром 1,92 × 0,8 м та розташовувалася під померлим чоловіком, рештки якого розташовувалися вздовж центральної вісі поховальної камери, у 0,45 м від входу до неї. Кістяк чоловіка ніс сліди навмисної руйнації. Череп був відкинутий у лівий ближній кут камери та розвернутий лицьовим відділом до лівої бокової стіни камери. Нижня щелепа лежала окремо, в 0,1 м на південь від нього. Кістки грудної клітини та обидві ключиці чоловіка були відсутні; плечова кістка лівої руки була відкинута та лежала зверху тазових кісток похованої жінки. У районі поясу чоловіка біли знайдені елементи поясного набору (пряжка, бляшки, наконечник поясу) разом з набором з трьох черешкових ножів, які знаходилися у дерев'яних піхвах зі срібними оковками. За розташуванням елементів поясної гарнітури видно, що на момент поховання пасок був розстібнутий. На кістках передпліччя обох рук чоловіка було знайдено по одному бронзовому дротяному браслету. На стопах ніг небіжчика були виявлені срібні бляшки та наконечники, які прикрашали ремінці взуття.

Таким чином, послідовність дій у камері цієї катакомби можна реконструювати в наступному вигляді. Спочатку у камері було здійснено парне поховання жінки та дитини, тіла яких були покладені на підсипку з деревного вугілля, а дромос було заповнено ґрунтом. Через деякий час, частина дромосу біля входу до поховальної камери була розкопана, та до камери біло покладено тіло померлого чоловіка. На момент цих дій тіла, раніш похованих жінки та дитини, мабуть, настільки підділися природному руйнуванню, що вже не потребували навмисної руйнації. Для звільнення місця під тіло померлого чоловіка достатньо було лише зсунути у лівий ближній кут камери рештки черепа дитини, тоді як інші кістки дитини та його речі були просто перекриті шаром деревного вугілля. На цю підсипку і було покладено тіло померлого чоловіка. Дромос знову було засипано. У наслідок цій дій у заповненні входу до камери утворився нижній пласт ґрунту темнокоричневого кольору із включенням грудок чорнозему. Через якийсь нетривалий час частина дромосу перед входом до камери знов була розкопана. Люди, які здійснили проникнення до камери, у цей раз провели якісь дії по відношенню до верхньої частини решток похованого чоловіка. У той же час рештки раніш похованих жінки та дитини не привернули їх уваги. З фактом цього проникнення до камери пов'язаний прошарок чистої материкової глини, який був зафіксований у заповненні входу до камери. Після маніпуляцій з рештками похованого чоловіка хід повторного проникнення до поховальної камери був остаточно засипаний ґрунтом. В наслідок цих дій утворилася верхня частина заповнення входу до поховальної камери.

Матеріали цих досліджених катакомбних поховань свідчать про те, що розкопування дромосу та навмисне проникнення до поховальної камери аланським населенням Верхнього Салтова могло відбуватися неодноразово та мати різну мету (нове поховання, знешкодження небіжчика, тощо). Однак, залишається до кінця не вирішеним питання, чому при здійсненні повторного проникнення до поховальної камери речі, які супроводжували раніш померлих людей, в одних випадках залишалися на своїх первинних

місцях, а в інших випадках — вилучалися з камери. Рішення цього питання неможливе без подальших досліджень некрополя. Поки що, залишається кілька найбільш вірогідних інтерпретацій подібних поховань: 1) пограбування у загальноприйнятому сенсі цього слова; 2) потрапляння до могили під час проведення обрядів, які не відносяться до власне поховальних, але пов'язаних з потойбічним світом (ініціація, отримання шаманського дару, повертання речей, які належали роду тощо); 3) пограбування як осквернення (Кузьмин 1991, с. 147—150). У досліджених поховальних комплексах стан людських решток та склад поховального інвентарю дозволяють припустити, що розкопування могил з наступним порушенням цілісності кістяків людей відбувалося у рамках проведення якихось ритуальних дій.

ЛІТЕРАТУРА

Аксенов, В. С. 1999. Старосалтовский катакомбный могильник. *Vita antiqua*, 2, с. 137—149.

Аксёнов, В. С. 2011. Новые материалы к погребальной обрядности аланского населения Подонцовья (по материалам Верхне-Салтовского IV катакомбного могильника). *Салтово-маяцка археологічна культура: 110 років від початку вивчення на Харківщині. Збірник наукових праць, присвячених проблемам та перспективам салтово-вознаства, за матеріалами Міжнародної наукової конференції «П'ятнадцяті Слобожанські читання»*. Харків: Савчук О. О., с. 9—13.

Аксенов, В. С. 2016. Катакомба № 119 Верхне-Салтовского IV могильника под Харьковом. *Российская археология*, 4, с. 106—123.

Аксёнов, В. С. 2018. Поховальний обряд ранньосередньовічного Верхньо-Салтівського могильника: досвід статистичного аналізу. *Археологія*, 2, с. 42—56.

Афанасьев, Г. Е. 1993. *Донские аланы: Социальные структуры алано-ассо-буртасского населения Среднего Дона*. Москва: Наука.

Кузьмин, Н. Ю. 1991. Ограбление или обряд? В: Мусин, А. Е. (ред.). *Реконструкция древних верований: источники, метод, цель*. Санкт-Петербург: ГМИР, с. 146—155.

Плетнева, С. А. 1989. *На славяно-хазарском пограничье. Дмитриевский археологический комплекс*. Москва: Наука.

РЕЗЮМЕ

Аксёнов В. С. Нові матеріали щодо поховального обряду ранньосередньовічного аланського населення Верхнього Салтова

У катакомбах № 158 та № 160, які були досліджені у 2020 р. на могильнику біля с. Верхній Салтів, положення та стан людських кістяків є доволі цікавим.

Людські рештки у поховальній камері катакомби № 160 знаходилися на різних рівнях та були роз'єднані між собою

шаром чистої материкової глини завтовшки 0,1—0,12 м. Зверху знаходився зруйнований у давнину кістяк дорослого чоловіка (рис. 1: 1), при якому знаходилися лише салтівський кухоль та кілька бляшок від ременів взуття. Тут також лежав череп дорослої жінки та стегнова кістка її лівої ноги. Інші кістки жіночого кістяка в анатомічному порядку розташовувалися на підлозі поховальної камери у супроводі повного набору власних прикрас (рис. 1: 2). Розрізнені кістки та череп третього небіжчика зустрічалися на різних глибинах в шарах заповнення ходу повторного проникнення до поховальної камери.

На підлозі поховальної камери катакомби № 158 були зафіксовані рештки трьох небіжчиків (жінки, дитини 5—7 років, чоловіка). Спочатку до камери було покладені на підстилку з деревного вугілля тіла жінки та дитини (рис. 2). Через деякий час до камери було покладено тіло чоловіка, при цьому рештки дитини були згорнуті у бік, а підлога встелена новим шаром деревного вугілля. Під час нового проникнення до поховальної камери верхня частина кістяка чоловіка була навмисно зруйнована, у той же час речі, що супроводжували небіжчиків залишилися лежати на своїх місцях.

Матеріали цих катакомбних поховань свідчать, що навмисне проникнення до поховальної камери здійснювалося неодноразово та мало різні цілі (нове поховання, знешкодження небіжчика тощо). Проте, залишається до кінця не з'ясованим питання: чому в одних випадках речі, що супроводжували небіжчиків, залишалися на своїх місцях, а в інших випадках — вилучалися з поховальної камери.

Ключові слова: салтово-маяцка культура, алани, поховальний обряд, катакомба, вторинне проникнення, знешкодження небіжчика.

Аксёнов В. С. Новые материалы по погребальному обряду раннесредневекового аланского населения Верхнего Салтова

В катакомбах № 158 и № 160, исследованных в 2020 г. на могильнике у с. Верхний Салтов, ситуация с останками людей представляла определенный интерес.

Человеческие останки в погребальной камере катакомбы № 160 находились на разных уровнях и были разделены между собой прослойкой чистой материковой глины толщиной 0,1—0,12 м. Вверху находился разрушенный в древности костяк взрослого мужчины (рис. 1: 1), из инвентаря при котором находились только салтовская кружка и несколько обувных бляшек. Здесь же лежал череп взрослой женщины и бедренная кость ее левой ноги. Остальные кости женского скелета в анатомическом порядке располагались на полу камеры в сопровождении полного набора личных украшений (рис. 1: 2). Разрозненные кости и череп третьего погребенного встречались на разных глубинах в слоях заполнения хода повторного проникновения в погребальную камеру.

На полу камеры катакомбы № 158 были зафиксированы останки трех погребенных людей (женщины, ребенка 5—7 лет, мужчины). Первоначально в камеру были помещены тела женщины и ребенка, которые были уложены на угольную подстилку (рис. 2). Спустя какое-то время в камеру было уложено на новый слой угля тело мужчины, при этом останки ребенка были сдвинуты в сторону. При новом проникновении в камеру, верхняя часть мужского костяка подверглась преднамеренному разрушению, в то же время вещи, сопровождавшие погребенных людей, остались на своих местах.

Материалы рассмотренных катакомбных захоронений свидетельствуют о том, что преднамеренное проникновение в погребальные камеры совершается неоднократно и

преследовать разные цели (подзахоронение, обезвреживание и т. п.). Однако, остается до конца не выясненным вопрос: почему при этих проникновениях вещи, сопровождавшие умерших людей, в одних случаях оставались, а в других изымались из камеры.

Ключевые слова: салтово-маяцкая культура, аланы, погребальный обряд, катакомба, повторно проникновение, обезвреживание.

Aksonov V. S. New materials on the obsequies of the early medieval Alanian population of Verkhniy Saltov

In catacombs No. 158 and 160, investigated in 2020 at the burial ground near the village of Verkhniy Saltov, the situation with the remains of people was of certain interest.

Human remains in the burial chamber of catacomb No. 160 were located at different levels and were separated by a layer of pure continental clay with thickness of 0.1—0.12 m. Above was the skeleton of an adult man destroyed in antiquity (fig. 1: 1), from the inventory which contained only Saltov mug and several shoe patches. Here the skull of an adult woman and the thighbone of her left leg laid. The rest of the female skeleton was anatomically positioned on the floor of the chamber, accompanied by a complete set of personal accessories (fig. 1: 2). The segmentary bones and the skull of the third buried person were found at different depths in the filling layers of the entry of the re-penetration into the burial chamber.

On the floor of the chamber of catacomb No. 158, the remains of three buried people (a woman, a child 5—7 years old, a man) were found. Initially, the bodies of a woman and a child were set in the chamber and placed on a charcoal bed (fig. 2). After some time, the body of a man was placed on a new layer of coal in the chamber, while the remains of the child were pushed to the side. With the new penetration into the chamber, the upper part of the male skeleton was deliberately destroyed, at the same time the things that accompanied the buried people remained in their places.

The materials of the considered catacomb burials indicate that deliberate penetration into the burial chambers is performed repeatedly and pursues different goals (subburial, neutralization, etc.). However, the question remains not fully clarified why, during these penetrations, the things that accompanied the dead people, in some cases, were left, and in others were removed from the chamber.

Keywords: Saltov-Mayak culture, Alans, obsequies, catacomb, re-penetration, neutralization.

Аксьонов Віктор Степанович — кандидат історичних наук завідувач відділу археології Харківського історичного музею імені М. Ф. Сумцова.

Аксенов Виктор Степанович — кандидат исторических наук, заведующий отделением археологии Харьковского исторического музея имени Н. Ф. Сумцова.

Aksonov Viktor S. — Candidate of Sciences (History), Chief of the Archaeological Department of the M. F. Sumtsov Kharkiv Historical Museum.

E-mail: aksyonovvictor@gmail.com.